

Борис Савчук,

доктор історичних наук, професор,
ДВНЗ «Прикарпатський національний
університет імені Василя Стефаника»
(м. Івано-Франківськ)

Borys Savchuk,

Doctor of Historical Sciences, Professor,
Vasyl Stefanyk Precarpathian National University
(Ivano-Frankivsk)
borys.savchuk@pnu.edu.ua

Ольга Штих,

магістр,
ДВНЗ «Прикарпатський національний
університет імені Василя Стефаника»
(м. Івано-Франківськ)

Olha Shtych,

Master of Pedagogics,
Vasyl Stefanyk Precarpathian National University
(Ivano-Frankivsk)
olhashtych@gmail.com

УДК 371+811.161.2
ББК 74.00+81

РИТОРИЧНА ПІДГОТОВКА МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ ДЛЯ РОБОТИ З УЧНЯМИ ГІРСЬКОГО КАРПАТСЬКОГО РЕГІОНУ

RHETORICAL TRAINING OF THE FUTURE PRIMARY SCHOOL TEACHERS FOR WORK WITH PUPILS IN MOUNTAIN CARPATHIAN REGION

Важливим складником фахової компетентності майбутніх учителів початкових класів є риторична культура, яка передбачає майстерне володіння мистецтвом усного мовлення, здібність говорити переконливо, змістовно, виразно, з дотриманням вимог загальної культури та культури мовленнєвого спілкування. Навчання риторики (науки про закони ефективної мисленнєво-мовленнєвої діяльності) розвиває комплекс особистісних цінностей людини: культуру мовлення, логіку мислення, виконавську майстерність, вміння управляти поведінкою аудиторії. Майбутній учитель початкових класів повинен розуміти сутність таких понять і явищ, як дикція; засоби милозвучності української мови; мовленнєвий слух, а також шляхом самоконтролю, самоосвіти постійно працювати над удосконаленням техніки мовлення та виправлення мовленнєвих помилок, спричинених діалектним середовищем.

Ключові слова: підготовка вчителів початкових класів, риторична культура, риторична компетентність, діалектне середовище.

Important component of professional competence of future primary school teachers is rhetorical culture. It includes mastery of speech art, ability to speak clearly, meaningfully, expressively, comply with the requirements of general culture and culture of speech communication. Teaching of rhetoric develops a set of personal values of a human: culture of speech, logic thinking, mastery, ability to control behaviour of the audience. Future primary school teacher has to understand the nature of such concepts and phenomena as diction means of Ukrainian language euphony, culture of speech. The teacher has to work constantly on improving the elocution and correction of speech errors which were caused by dialect environment.

In the students' speech of the Pedagogical Faculty of Vasyl Stefanyk Precarpathian National University we detected certain variations in the pronunciation of vowel sounds, mostly caused by the influence of local dialect language; speech errors were present in the pronunciation of consonants as well. It can be explained by a significant influence on the speakers by south-western adverb and local dialect language. Many violations were in the area of emphasizing words. Violations of stress are often influenced by south-western dialects. Thus, it is necessary to work on correcting the deviations from the literary norm, learn the local dialect deeply, and use vernacularisms in speech creatively.

Key words: training of primary school teachers, rhetorical culture, rhetorical competence, dialectal environment.

Важкой составляющей профессиональной компетентности будущих учителей начальных классов является риторическая культура, которая предусматривает мастерское владение искусством устной речи, способность говорить убедительно, содержательно, выразительно, с соблюдением требований общей культуры и культуры речевого общения. Обучение риторике (науки о законах эффективной мыслительно-речевой деятельности) развивает комплекс личностных ценностей человека: культуру речи, логику мышления, исполнительское мастерство, умение управлять поведением аудитории. Будущий учитель начальных классов должен понимать сущность таких понятий и явлений, как культура речи, дикция; средства благозвучия украинского языка; а также путем самоконтроля, самообразования постоянно работать над совершенствованием техники речи и исправления речевых ошибок, вызванных диалектной средой.

Ключевые слова: подготовка учителей начальных классов, риторическая культура, риторическая компетентность, диалектная среда.

Постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими та практичними завданнями. Постійно зростають вимоги до професійної підготовки майбутнього вчителя, який за сучасних умов повинен володіти мистецтвом комунікативної культури та взаємодії з учнями, колегами, батьками. Тому важливими складниками його педагогічної компетентності стають риторична вправність і культура, які передбачають майстерне володіння мистецтвом усного мовлення, здібність говорити переконливо, змістовно, виразно, з дотриманням вимог загальної культури та культури мовленнєвого спілкування.

Навчання риторики (науки про закони ефективної мисленнєво-мовленнєвої діяльності) розвиває комплекс особистісних цінностей людини: культуру мовлення, логіку мислення, виконавську майстерність, вміння управляти поведінкою аудиторії. Вона універсальна, бо потрібна в різних царинах професійно-педагогічної діяльності, оскільки навчає спілкуватися, співпрацювати, допомагає зростанню особистості, тобто виконує важливе соціальне замовлення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, у яких започатковано розв'язання проблеми. Аналіз останніх досліджень. Сучасні педагоги, представники академічного красномовства (С. Абрамович, В. Вандишев, В. Молдован, Л. Мацько, О. Мацько, Г. Сагач та ін.) обґрунтували суть, зміст, завдання та інші компоненти педагогічної риторики. Однак проблема підготовки майбутніх учителів початкових класів до формування риторичної культури учнів гірської школи Карпатського регіону не знайшла належного відображення в науковій літературі.

Формування мети статті. Мета статті – з'ясування мети, завдань, змісту формування фахової риторичної компетентності майбутніх учителів початкових класів та особливості їхньої діяльності в означеній площині в сільській школі Карпатського регіону України.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів.

Традиційно риторикі сприймають як науку про красномовство, проте в системі педагогічної освіти вона виконує значно складніші й відповідальніші завдання: навчити педагогів ораторського мистецтва на основі засвоєння теоретичних основ красномовства, оволодіння практичними вміннями й навичками побудови (створення) текстів та риторичного їх аналізу; засвоїти знання з історії красномовства, ознайомити зі зразками промов риторів, пізнаючи творчу майстерню промовців минулого і сучасності, розкриваючи для себе їх педагогічну майстерність і вміння володіти аудиторією слухачів; виробити в майбутніх педагогів комунікативну компетенцію, тобто вміння комунікативно виправдано користуватися засобами мови за різних життєвих ситуацій під час сприймання, відтворення і створення висловлювань (тексту) з дотриманням мовленнєвого етикету та виступати публічно; формувати духовний світ педагога шляхом засвоєння класичної та національної риторичної спадщини давнього й сучасного світу шляхом прилучення через мову до культурних надбань рідного народу й людства; формувати риторичну культуру особистості педагога, який володіє мистецтвом переконуючого мовлення і може навчити цього мистецтва своїх учнів, студентів; навчити розвивати потребу в постійному духовному збагаченні та прагненні до професійного вдосконалення [3].

У сучасних наукових дослідженнях [2; 7] широко застосовується системний підхід як спосіб вивчення, аналізу й узагальнення педагогічних фактів і явищ у діалектичному процесі пізнання. Згідно з цим підходом навчання риторики досліджується як цілісна система, компонентами якої є мета, зміст, методи, засоби, форми й результати навчання.

Система навчання риторики визначається чотирма основними принципами, які вказують на те, що: а) система тим ефективніша, чим вища її цілісність; б) ефективність системи залежить від ступеня її сумісності з середовищем, яке оточує; в) система, яка успішно функціонує в одних умовах, може виявитися неефективною при переміщенні в інші; г) ефективне функціонування системи залежить від її оптимізації, під якою розуміється ступінь відповідності організаційного компонента тій меті, для досягнення якої вона створена.

Таким чином, системний підхід до організації навчання риторики включає: аналіз вихідних умов (мети навчання, складу студентських груп, змісту програми курсу тощо); розробку навчальних матеріалів та технологію їх використання з подальшою перевіркою і внесенням необхідних коректив; заключну перевірку й оцінку. Він дозволяє визначити перспективи навчання риторики, її основні взаємодіючі компоненти з урахуванням провідних тенденцій суспільного розвитку, її реальні потреби і можливості, координацію і субординацію таких великих систем, як освіта, наука і техніка, формування нової людини як громадянина, особистості творчого вчителя і громадського діяча.

Розглянемо докладніше окремі елементи системи навчання риторики: мету і завдання, змістовий і процесуальний (технологічний) компоненти тощо. Курс риторики в педагогічному вищому навчальному закладі забезпечує здобуття необхідних професійних навичок, реалізацію комунікативних потреб майбутнього вчителя.

Головною метою риторики є формування особистості, яка вільно володіє ораторськими (риторичними) вміннями й навичками, комунікативно і психологічно виправдано користується мовними і мовленнєвими засобами в різних сферах суспільного життя. Загальнодидактична мета навчання риторики полягає у формуванні освіченої, вихованої і розвиненої особистості, яка володіє риторичною компетенцією і вільно спілкується в усіх сферах діяльності. Ця мета включає три загальнодидактичні цілі: навчальну, виховну й розвивальну.

Означена мета зумовлює основні завдання навчання риторики: а) знайомити студентів з основами ораторського мистецтва; б) навчити майбутніх учителів правильно висловлюватися в типових і нестандартних ситуаціях, дотримуючись культури поведінки й мовленнєвого спілкування; в) формувати необхідні риторичні вміння й навички; г) сприяти самопізнанню та саморозвитку майбутнього вчителя як особистості.

Одним з основних завдань цього процесу є формування риторичних навичок і вмінь. Є кілька підходів до їхнього визначення, зумовлених зазвичай віковими критеріями учнів. Так, Т. Ладигенська виокремлює такі риторичні навички й уміння молодших школярів: визначати головну тему розмови; знаходити в контексті незнайомі слова; орієнтуватися в ситуації спілкування (ураховувати, з ким спілкуєшся, за яких обставин); користуватися засобами виразності мовлення (тоном, інтонацією, жестами, мімікою тощо); слухати (запам'ятовувати, засвоювати, передавати почуте іншим тощо) [4]. З огляду на це до основних риторичних навичок майбутнього вчителя початкових класів відносять такі, як добір необхідної для вивчення літератури; відтворення змісту дібраного матеріалу у вигляді плану, тез, конспекту, анотації, реферату тощо; складання і виголошення промови (лекції, виступу); установлення контакту з аудиторією слухачів.

Ці навички виробляються шляхом цілеспрямованих планомірних вправ на практичних заняттях та під час індивідуальної роботи. Вони є необхідними компонентами риторичних умінь учителя, до яких відносимо: самостійно готувати виступи на будь-які теми; переконливо й доступно викладати матеріал; установлювати контакт з різною аудиторією слухачів; змістовно і тактовно відповідати на репліки й запитання присутніх; кваліфіковано застосовувати технічні засоби, наочні посібники тощо; мати естетичне мовне чуття, сприймати й розуміти красу художнього слова; уміло використовувати риторичні зразки текстів світової та національної скарбниці красномовства. Формування перелічених умінь і навичок є передумовою успішної навчальної та майбутньої професійної діяльності студентів педагогічного вищого навчального закладу.

Отже, провідна мета навчання риторики полягає в тому, щоб підготувати комунікативно грамотного вчителя початкових класів, який би володів необхідними риторичними вміннями й навичками і був взірцем для своїх вихованців. Цього можна досягти за умови кваліфікованого добору змісту навчального матеріалу з риторики та методично правильно визначеної і вміло запровадженої технології навчання.

До визначення змістового компонента навчання риторики доцільно застосувати концепцію змісту освіти, розроблену І. Лернером, суть якої полягає в тому, що глобальна функція навчання визначається як передача молодому поколінню змісту соціальної культури для її збереження і розвитку. Індивід стає особистістю в процесі оволодіння змістом соціального досвіду, який виступає як діяльність, що втілена в знаннях, уміннях, творчості й ставленні до світу. Аналізуючи соціальний досвід, учений виокремлює чотири його елементи: а) набуті знання про природу, суспільство, мислення, техніку тощо; б) досвід здійснення відомих способів діяльності, який утілюється в уміння й навички особистості; в) досвід творчої, пошукової діяльності розв'язання нових проблем; г) досвід ставлення до світу, один до одного, тобто система емоційної, вольової, моральної та естетичної вихованості [5; 6].

Схарактеризуємо вказані компоненти соціального досвіду, який покладено в основу змісту навчання риторики майбутніх учителів початкових класів.

Перший компонент змісту – знання. У процесі оволодіння риторикою майбутні вчителі початкових класів актуалізують попередньо здобуті знання з історії, педагогіки, психології, лінгвістики, етики, культури мовлення та інших наук. Тому доцільно визначати знання, якими вони оволодіють, як цілісну систему відомостей і пізнання, накопичених людством. Другий компонент – досвід здійснення способів діяльності, тобто набуті уміння й навички. Спеціальні, предметні вміння формуються на матеріалі конкретного предмета (стосовно риторики – це створення тексту публічного виступу, установлення контакту з аудиторіями різних типів, ведення полемічного діалогу тощо). Третій компонент – досвід творчої діяльності, який передбачає чотири елементи: постановку проблеми; пошук принципів розв'язання завдання (висунення гіпотези, ідеї, задуму); обґрунтування і розвиток знайденого принципу, розробка ідеї чи задуму; перевірка гіпотези, реалізація задуму. Зміст цього компонента відносно незалежний від змісту перших двох, тому що наявність знань, умінь і навичок не забезпечує творчого потенціалу. Водночас вважаємо творчий напрям змісту найбільш пріоритетним для вивчення риторики. Четвертий компонент – досвід емоційно-ціннісний, сутність якого полягає у формуванні ставлення людини до світу, діяльності, моральних норм тощо. Риторична підготовка майбутніх учителів дає змогу проявити всю палітру емоцій та переживань у слові. Особливо це актуально в початковій школі, де дитина сприймає світ через слово педагога, вчиться співпереживати, реагує на прояв емоцій тощо.

Виходячи з цього, зміст навчання риторики поєднує в собі три основні компоненти: когнітивний, операційний, ціннісно-комунікативний. При цьому враховувалися особливості спеціальності «Початкове навчання», яка, по-перше, орієнтує студентів на роботу з дітьми певної вікової категорії (молодшого шкільного віку); по-друге, саме вчителі початкових класів започатковують формування всіх видів мовленнєвої діяльності дитини: слухання, говоріння, читання, письмо. Їм доводиться проводити велику пропедевтичну роботу, що потребує високої культури мовлення та риторичної підготовки. Окрім того, слід урахувувати, що саме в молодшому шкільному віці дитина залучається до нових комунікативних ситуацій, зацікавлюється активною діяльністю в процесі навчання, робить спробу аналізувати мовлення власне і чуже. Навчити її цього мусить учитель, що досконало володіє риторичною навичкою аналізу тексту. Вікові ж особливості слухачів вимагають від спеціалістів початкової ланки освіти риторичних навичок заохочення уваги аудиторії [8].

Майбутній учитель початкових класів повинен володіти такими ознаками культури мовлення, як орфоепічна правильність мовлення; граматична правильність мовлення; чистота мовлення; точність і доречність мовлення (висловлювань); логічність і послідовність мовлення; багатство і різноманітність мовлення; виразність мовлення; естетичність та дієвість мовлення. Його риторична компетентність також передбачає оволодіння мовленнєвим етикетом і культурою мовлення, що забезпечують знання, уміння, навички з культури ведення діалогу, техніки мовлення, правильної постановки голосу (сила, висота, тембр). Він повинен розуміти сутність таких понять і явищ, як дикція; засоби милозвучності української мови; мовленнєвий слух, а також шляхом самоконтролю, самоосвіти постійно працювати над удосконаленням техніки мовлення та виправлення мовленнєвих помилок.

Наукові дослідження з проблеми культури мовлення студентів у діалектному середовищі продиктовані вимогами сьогодення, оскільки перед вищою школою стоїть завдання – підготувати висококваліфікованих спеціалістів, які вільно володіють професійним мовленням. На нашу думку, рівень риторичної культури майбутніх учителів підвищиться, якщо: формування мовленнєвих умінь і навичок студентів здійснювати на комунікативно-діяльнісній основі; основну увагу на заняттях приділяти розвитку усного мовлення студентів з урахуванням діалектних особливостей регіону, молодіжного соціуму; систематично працювати над формуванням орфоепічних та акцентологічних умінь студентів, розширенням їхнього лексичного професійного мінімуму, збагаченням мовлення, що відповідає нормам літературної мови; залучати до науково-дослідницької діяльності.

Вважаємо, що найголовнішою вимогою до будь-якого висловлювання є його правильність, відповідність використаних оратором засобів нормам літературної мови. У результаті дії цих чинників формуються вимоги до комунікативних якостей мовлення. На наш погляд, у процесі вдосконалення риторичних навичок майбутніх учителів початкових класів першочергового значення набуває робота над правильністю і чистотою мовлення. Ненормативні наголоси й вимова, нелітературне слововживання часто є наслідком негативного впливу діалектного середовища на культуру мовлення студентів. І така небезпека для риторичної культури майбутнього вчителя зберігається постійно.

Так, у мовленні студентів педагогічного факультету ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника» ми зафіксували певні відхилення у вимові голосних звуків, спричинені здебільшого впливом місцевої діалектної мови, присутні мовленнєві негаразди і у вимові приголосних, що пояснюємо вагомих впливом на мовців південно-західного наріччя та місцевої діалектної мови. Чимало порушень – у ділянці наголошування слів. Часто порушення наголосу відбувається під впливом південно-західних говорів у дієсловах: несемó, везетé, несетé (але: підéмо); під впливом місцевої говірки в дієсловах булá, булú, жилá, жилú; люблю, кажú, роблю, несú та ін. За даними дослідження [1], більшість (75%) студентів здатні побачити помилки в мовленні інших, проте тільки 35% респондентів відчуває дискомфорт, якщо в особистісному спілкуванні не дотримано мовленнєвих правил. Окрім того, з-поміж студентів мовленнєві норми не є вартісними, позаяк їх дотримуються менше половини опитаних (35%). У своєму мовленні вживає жаргони, молодіжний сленг 90% майбутніх педагогів. Найчисленнішими виявилися порушення лексичних норм сучасної української мови. Помітне місце у мовленні студентів педагогічного факультету ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника» (56%) посідають діалектні слова. У мовленні студентів присутні соціальні діалектизми – студентський жаргон [1].

Отже, одним із важливих чинників, що спонукають до формування риторичної культури і сприяють оволодінню комунікативною обізнаністю, є мовне середовище: воно виступає активним сегментом риторичної діяльності й аспектом особистісного підходу до навчального процесу, оскільки визначає сферу використання мови. Як показало наше дослідження, на формування риторичної культури майбутніх учителів визначальний вплив мало те мовне оточення, у якому вони перебували до вступу до вишу, тобто діалектне середовище. Більшість студентів мешкала в сільській місцевості Прикарпаття. Закономірно, що в їхньому спілкуванні відбито регіональні особливості мови, пов'язані передусім з характером господарської діяльності місцевого населення, тобто східнокарпатська (гуцульська) говірка. Тому вчитель повинен глибоко вивчити діалектні риси регіону, у якому працює, щоб виправляти відхилення від літературної норми, найтипівіші для певної говірки. Для цього необхідно звернутися до праць відомих діалектологів, що досліджували особливості мовлення населення певної території, і методистів, які на основі цих досліджень розробляли методику формування грамотного письма й правильного усного літературного мовлення. Ураховуючи фонетичні, морфологічні й лексичні особливості гуцульської говірки, діалектизми, виявлені в мовленні студентів, ми розподілили за групами і з'ясували, що їх роль у процесі спілкування може бути різною. Так, фонетичні діалектизми є зрозумілими всім мовцям, котрі

спілкуються між собою, незалежно від специфіки мови регіонів, де вони мешкали до початку навчання у ВНЗ. Лексичні ж діалектизми ускладнюють комунікацію, бо є незрозумілими для тих, хто розмовляє іншим діалектом або літературною мовою. Використання студентами діалектних слів є закономірним явищем, позаяк саме через цю лексику простежується тісний зв'язок з історією, побутом, звичаями рідного краю. Така лексика не заважає спілкуванню з людьми, які розмовляють, послуговуючись одним і тим же діалектом, а значно збагачує людину, її світогляд, підвищує культуру загалом та риторичну культуру вчителя зокрема.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Таким чином, риторична підготовка студентів педагогічного вищого навчального закладу відповідає принципу загальної теорії систем – принципу цілісності. Системний підхід дає змогу виявити не лише будову системи, а й її розвиток, взаємодію компонентів та відповідні зміни, зумовлені цією взаємодією. У функціонуванні системи проявляється взаємозв'язок складових компонентів і простежується виконання відповідних функцій. Подальшого дослідження вимагає з'ясування методів і форм виховання риторичної культури майбутніх учителів початкових класів.

1. Білавич Г. Формування мовленнєвої культури студентів за умов діалектного середовища / Галина Білавич. – Івано-Франківськ: НАІР, 2016. – 168 с.
2. Вандишев В.М. Риторика: екскурс в історію вчень і понять: Навч. посіб. / В.М. Вандишев. – К.: Кондор, 2003. – 264 с.
3. Грицаєнко Л. Дисципліна риторика у контексті підготовки майбутніх педагогів / Л. Грицаєнко. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.nbuv.gov.ua/old_jrn/Soc_Gum/Vpm/.../Gricaen.pd
4. Ладыженская Т.А. Система работы по развитию связанной устной речи учащихся / Т.А. Ладыженская. – М.: Просвещение, 1974. – 256 с.
5. Дидактика средней школы / Под ред. М.Н. Скаткина. – М., 1982. – 237 с.
6. Мацько Л.І. Риторика: Навч. посіб. / Л.І. Мацько, О.М. Мацько – К.: Вища шк., 2003. – 311 с.
7. Сагач Г.М. Золотослів / Г. Сагач. – К.: Райдуга, 1993. – 378 с.
8. Ткаченко Л.П. Риторика як засіб формування педагогічної майстерності майбутніх учителів / Л.П. Ткаченко // Педагогічна майстерність як сучасна технологія розвитку особистості вчителя: Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції. 4-6 березня 2002 р. – Полтава: АСМІ, 2002. – С. 274-276.

Reference

1. Bilavych G. Formuvannya movlennyevoyi kul'tury` studentiv za umov dialektного seredoviy`shha / Galy`na Bilavych. – Івано-Франківськ: NAIR, 2016. – 168 s.
2. Vandyshch V.M. Rytoryka: ekskurs v istoriyu vchen i ponyat: Navch. posib. / V.M. Vandyshch. – К.: Kondor, 2003. – 264 s.
3. Hrytsayenko L. Dystsyplina rytoryka u konteksti pidhotovky maybutnikh pedahohiv / L. Hrytsayenko. – [Elektronnyy resurs]. – Rezhym dostupu: www.nbuv.gov.ua/old_jrn/Soc_Gum/Vpm/.../Gricaen.pd
4. Labyzhenskaya T.A. Systema raboty po razvytyyu svyaznoy ustnoy rechyu uchashchikhsya. – М.: Prosveshchenye, 1974. – 256 s.
5. Dydaktyka sredney shkoly / Pod red. M.N.Skatkina. – М., 1982. – 237 s.
6. Matsko L.I. Rytoryka: Navch. posib. / L.I. Matsko, O.M. Matsko. – К.: Vyshcha shk., 2003. – 311 s.
7. Sahach H.M. Zolotosliv / H.M.Sahach. – К.: Rayduha, 1993. – 378 s.
8. Tkachenko L.P. Rytoryka yak zasib formuvannya pedahohichnoyi maysternosti maybutnikh uchyteliv / L.P. Tkachenko // Pedahohichna maysternist yak suchasna tekhnolohiya rozvytku osobystosti vchytelya: Materialy Vseukrayinskoiy naukovopraktychnoyi konferentsiyi. 4-6 bereznya 2002 r. – Poltava: ASMI, 2002. – S. 274-276.

